

Paár Ádám

„Tanulni népet...”

Bartha Ákos: Falukutatás és társadalmi önismeret

A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának
(1931–1951) történeti kontextusai

Az elmúlt években több színvonalas könyv jelent meg a két világháború közötti korszak egy érdekes, izgalmas szellemi és társadalompolitikai kezdeményezéséről, a népi mozgalomról. 2012-ben két monográfia került a könyvesboltokba, amelyek – bár más módon – feldolgozták a népi mozgalom történetét, a népi írók lényegre tapintó társadalomkritikáját és megoldási javaslataikat: Papp István történész-levéltáros és Bognár Bulcsú szociológus-történész monográfiái elfogulatlanul és mélyenszántó módon elemzik és értelmezik a népi mozgalmat, folytatva a Borbándi Gyula által megkezdett hagyományt.¹

Az újabb műveket a különböző tudományterületek (mindenekelőtt a történettudomány, a szociológia és az irodalomtörténet) szintetizálására való törekvés, valamint a témának a nemzetközi kontextusban való elhelyezése jellemzi. Hiszen a magyar népi mozgalom egy olyan „alternatív modernizációs” (a modernizációt alulról, a „nép”, vagyis a parasztság emancipációjával megvalósító) törekvést fejezett ki, amelyik a maga korában nem állt rokontalanul: az amerikai populista mozgalomtól az orosz szociálforradalmár (eszer) irányzatig számos mozgalom és párt vallott a magyar népiekkel azonos társadalmi programot. Közép- és Kelet-Európa, a mediterrán régió, Skandinávia és Latin-Amerika voltak a 20. század elején azok a régiók a nyugati világban, amelyekben a parasztság a népesség nagy arányát tette ki, ugyanakkor mély ellentétek feszültek a paraszti lakosság és az elit között, ezért ezekben a térségekben születtek meg azok a mozgalmak, amelyek a földműves népesség gazdasági és politikai felemeléséért küzdöttek. A magyar népi mozgalom is ebbe a nemzetközi keretbe illeszkedik. Amíg azonban a globalitás mindinkább elfogadott látásmód a történészek körében, a népi mozgalom és kapcsolatrendszere regionális és lokális történetére mindaddig kevés figyelem összpontosult. Holott a falukutatók valóságmegismerő és -megismertető munkássága éppen a régiós és a helyi problémák feltérképezésére irányult. Bartha Ákos monográfiája ezt a hiányzó úrt tölti be az egyéni szint és a népi mozgalom országos története között. Míg Papp és Bognár könyvének főszereplői döntően a népi mozgalom „vezetői” és „prófétái”, addig Bartha Ákos monográfiája az „aprómunkát” végző névtelen „közkatonáknak” – a falukutató pataki diákoknak, tanáraiknak, regőscserkészeknek – állít emléket.

Bartha Ákos történész és magyar nyelv és irodalom szakos tanár, a népi mozgalom kutatója a két világháború közötti, részben 1945 utáni magyar történelem egy méltatlanul háttérbe szorított fejezetét, a Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának történetét dolgozta fel doktori disszertációjában, amelyet summa cum laude minősítéssel védett meg, majd doktori

1 Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. A harmadik reformnemzedék. New York, 1983, Püski Kiadó, Papp István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990*. Bp., 2012, Jaffa Kiadó, Bognár Bulcsú: *A népies irányzat a két háború között*. Erdei Ferenc és a harmadik út képviselői. Bp., 2012, Loisir

értekezését könyvvé formálta. A könyv három fejezetben ismerteti a sárospataki falukutatás politika- és társadalomtörténeti előzményeit, a faluszeminárium történetét, a faluszemináristák szociográfiáit, majd egy negyedik fejezet összegzi és tisztázza a földkérdéssel kapcsolatos álláspontokat.

A kötet végén angol nyelvű összefoglaló és kivételesen gazdag melléklet található, amelyekben egyebek között például olvasható a sárospataki tanítóképző II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatának ötéves munkarendje, a faluszemináriumokat szervező Újszászy Kálmán „Útmutatója”, valamint egy faluszeminarista, Fűrjész István teológushallgató életútja. A szerző a rendelkezésére álló forrásanyagot és a szakirodalmat maradéktalanul felhasználta. A témából fakadóan nagy szerepet játszanak a memoárok, naplók, interjúk, amelyek leginkább Újszászy Kálmán személyéhez kötődnek. A forrásanyag gazdagságára vonatkozóan beszédes, hogy a magyarországi, regionális és határon túli sajtóanyag összesen 51 tételt tesz ki. Mindebből érzékelhető, hogy a szerző hatalmas anyagot mozgatott meg. Ennek eredményeként imponáló részletességgel járta körbe a népi gondolat, a falukutatás és a faluszeminárium történetét, és számos mélyfúrást végzett el (pl. a sárospataki munkatábor leírása, országos és nemzetközi kontextusba helyezése külön tanulmányt is megérdemel).

Bartha Ákos munkája fontos annak tudatosításában, hogy a magyar népi mozgalom nem légtüres térben, és nem szellemi előzmények nélkül tevékenykedett. A kötetből is kiderül, hogy a népi írók – Féja Géza, Kodolányi János, Németh László, Veres Péter, Illyés Gyula, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Erdélyi József, Sinka István és a többiek – egy virulens szellemi, társadalmi és politikai közegben tevékenykedtek, amelyekben a parasztság és az agrárproletariátus helyzete, az ún. paraszt- vagy földkérdés elméleti viták tárgyából fokozatosan a közéleti disputák részévé vált. Vagy ahogyan Illyés Gyula írta a *Puszták népében*, „*a kazalalji vita, hogy kiknek van jobb dolguk, a pusztai cselédeknek vagy a falusi zselléreknek és kisparasztoknak-e, később országos méreteket öltött, már az úgynevezett illetékes körökben.*” (259.) Bartha a polémiákat, amelyek a földkérdés körül zajlottak, a kor egyik elismert agrárszakértője, Kerék Mihály és a reformkonzervatív álláspontot megjelenítő Scherer Péter Pál, a későbbiekben pedig Erdei Ferenc és a szintén neves reformkonzervatív, Weis István véleményének ütköztetésével illusztrálja. (261–263.)

Némileg különösnek tarthatjuk a szerző döntését, hogy a Kerék–Scherer- és Erdei–Weis-polémia érveinek bemutatására, és általában a reformkonzervatív álláspont felvázolására miért a kötet utolsó fejezetében, a faluszeminárium történetének kifejtése után kerül sor. A reformkonzervatív álláspontot célszerűbb lett volna mindjárt az első fejezetben kifejteni, kapcsolódva az 1920-as földreform utáni helyzet felvázolásához. Két alfejezet, a *Falvak helyzete a Horthy-korszakban* (24–32.) és a *Horthy-korszakbeli faluértelmezések* (264–268.) összevonhatóak lettek volna, hiszen egyikből – a falusi népesség szociális, egészségügyi és művelődési helyzetéből – logikusan fakadt, hogy a falu a korabeli politikai értelmezések és csatározások tárgyává vált.

Bartha helyesen mutat rá, hogy a népi mozgalom nemcsak a korabeli állammal, hanem – más problémák mentén – a néprajztudománnyal is szembekerült, mert a népi írók a néprajzot azzal vádolták, hogy az egy soha nem létezett idillt próbál sugallni (258.). Azonban a nép valós életének feltárása és a népi hagyomány gyűjtése összekapcsolódott a Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának a munkájában. A 19. század végén a parasztságnak a romantika korabeli mitizálását mindinkább a valósággal való szembesülés, és az objektívebb értékelés vette át, amelybe már bekapcsolódott a néprajztudomány is.

A 20. század elején egy kivételes történelmi pillanat adódott a paraszti világ néphagyományainak feltárására és megőrzésére. Egyrészt ekkor már rendelkezésre álltak a technikai adottságok a népi hagyományok rögzítésére, lejegyzésére, másrészt Európa számos országában a parasztság még a modern városi kultúra befolyásától mentesen élt; a városból leszűrődő mūdál még nem szorította ki a népdalt és népmesét. Tulajdonképpen egy leletmentés volt ez, hiszen nyilvánvaló volt, hogy pár generáció múlva a felhalmozott paraszti tudásanyag, műveltség szétszóródik, feloldódik a társadalmi változások következtében. Erre a hatalmas munkára szerveződött meg a Folklore Fellows nemzetközi szervezete, amelyik 1907-ben zászlót bontott Finnországban, és négy évvel később megalakult a szervezet magyar szakosztálya. Ehhez a hatalmas, nemzetközi mértékben folytatott anyaggyűjtő munkához kapcsolódott a Sárospataki Református Kollégium faluszeminárium.

A szerző műve elején elhelyezi a faluszeminárium történetét egy tágabb történelmi kontextusban, kimondva, hogy „a földkérdés origója: a nagybirtokrendszer” (15. o.). Bartha Ákos alaposan beágyazza témáját a földkérdés kontextusába. Talán túlzott is az a részletesség, amellyel a szerző ismerteti az 1920-as földreform körülményeit, amelyet a tankönyvek mindmáig – ahogyan a szerző is utal rá – Nagyatádi Szabó István nevéhez kötnek, holott a társadalmi szervezetek (OMGE) és nagybirtokosok tiltakozásának ellenszélében megszerkesztett és elfogadott földreformjavaslat egész tartalma és lebonyolításának módja Nagyatádi elődje, a konzervatívabb Rubinek Gyula szemléletét követte (20.).

A földkérdéssel kapcsolatos politikai viták leírását, valamint a falvak művelődési és egészségügyi helyzetének leírását követi a népkutatás hagyományának bemutatása. A körképből kiderül, hogy a faluszeminárium nem légtüres térben alakult meg, hiszen számos ígéretes kezdeményezés indult meg, és csúszott egymásra, amelyek mindegyike egy konkrét program (a paraszti népesség életének megismerése és helyzetének javítása) megvalósítása érdekében tevékenykedett. Sárospatak és a népkutatás kapcsolata nem volt új keletű, hiszen a 19. század elején Patakon 17 évig tanárként tevékenykedett Erdélyi János, a Kisfaludy Társaság titkára, akinek neve szintén méltatlanul kevésbé ismert a néprajztudomány és irodalomtudomány berkein kívül, noha ő indította el a népköltészet programszerű gyűjtését. Erdélyi célként fogalmazta meg: „(...) tanulni népet, az életet, beállni e tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét venné, a Jordánba, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.” (34.)

Erdélyi elvét (a nép felemelése) vallotta magáénak a Sárospataki Néphagyománykutató Szövetség és a reformkonzervatív szemléletű Széchenyi Szövetség. Utóbbi fontos szint képviselt a hazai népkutatás palettáján, noha mindmáig hajlamosak vagyunk alábecsülni a századforduló és a két világháború közötti időszak konzervatív reformkezdeményezéseit, és azt gondolni, hogy a parasztkérdés napirenden tartását és a nép felemelésének programját kizárólag a baloldali, a népi, esetleg szélsőjobboldali mozgalmak és szervezetek képviselték. Bartha igazságot szolgáltat a hazai reformkonzervatívoknak azzal, hogy bemutatja egyebek között a Széchenyi Szövetség munkájának keretében végzett törekvéseiket, amelyeket – érthetően – az 1945 utáni évtizedekben nem hangsúlyoztak és értékelték megfelelő mértékben.

A hazai szintű kezdeményezések mellett két nemzetközi mozgalom is bekapcsolódott a népkutatásba: a már említett Folklore Fellows és a cserkészlet. Méltatlanul elfeledett a brit hadsereg altábornagya, Robert Baden-Powell által 1907-ben alapított, és 1912-ben Magyarországon is megalakított cserkészlet kapcsolódása a falukutatáshoz, népdalgyűjtéshez, az ún. regőscserkészlet formájában. Szabó Zoltán, akinek nevét leginkább *A Tardi helyzet* és *Cifra nyomorúság* című szociográfiák kapcsán ismerjük, tagja volt a cserkészletnek, akárcsak Újszászy Kálmán, a faluszeminárium elindítója (57.). A cserkészlet szellemisége nem minden téren illeszkedett a pataki diákság hagyományaihoz, ahogyan az a könyvből kiderül: „A szabadabb, diákosabb életformával szemben – a korhangulathoz igazodva – a 134. Hegyaljai Erő [a cserkészcsapat neve – P.Á.] felelősségteljes kötelességtudásra nevelte tagjait önmagukkal, a társadalommal és hazájukkal szemben.” (57.) Bartha részletesen ismerteti a különböző társadalmi mozgalmak – a Széchenyi Szövetség és a cserkészlet – módszereit.

A falukutatás filozófiáját Újszászy Kálmán sárospataki professzor dolgozta ki szisztematikusan. Mielőtt azonban Újszászy filozófiai rendszerére térne át, Bartha részletesen ismerteti a katolikus és református egyházak válaszkeresési kísérleteit a szociális kérdést által jelentett kihívásra. (68–71.) Ezen a ponton emlékeztetnünk kell arra, hogy a népi gondolat megírása csaknem lehetetlen a történettudományon kívül más tudományterületek bevonása nélkül. Az irodalomtörténet és a szociológia felhasználása magától értetődik, ám – tekintettel a népi mozgalom szoros egyházas színezetű társadalmi kapcsolataira – az egyháztörténet és teológia sem hagyható ki ebből a szintézisből. Bartha Ákos nem felejt emlékeztetni a népi mozgalom és az egyházak, illetve egyházas vagy vallásos társadalmi egyesületek kapcsolódási pontjaira: a református és katolikus mozgalmak, szövetségek univerzuma vette körül a népi mozgalmat, gondolhatunk katolikus részről akár a Jane Addams kezdeményezésében gyökerező settlement-mozgalomra és a Prohászka Körökre, akár református oldalon a Soli Deo Gloria mozgalomra és a Bethlen Gábor Körre (70.).

Mindenekelőtt a bázeli Karl Barth teológiája hatott Újszászra: a barth-i irányzat „egy emberközelí, a népért tevékenykedő egyház” megalakítását célozta. Barth elkülönítette egymástól

a filozófiát és a teológiát: előbbi középpontjában az ember, utóbbiában a Isten áll. A Isten üzenetét az emberhez intézi, ezért a teológia számára létfontosságú az emberre vonatkozó ismeretek tanulmányozása (71.). Ez a teológiai elv egybecsengett a paraszti népesség felemelésének szándékával (hiszen Isten a faluhoz, a paraszti közösségekhez is szól), mintegy transzcendens megalapozását és érvrendszerét adta a világi szociális, népbarát törekvéseknek.

Az előzmények bemutatását követően a második fejezet tartalmazza a faluszeminárium megalakulását és tulajdonképpeni történetét. 1931-ben alakult meg a faluszeminárium, amelyik 1933-tól 44 faluba szervezett kiszállásokat (97.). A kiszállások nem esetlegesek voltak, Újszászy Kálmán részletes módszertant és útmutatót dolgozott ki. Bartha színesen, anekdotákkal fűszerezve írja le az 1935-ös sárospataki munkatábor történetét, amelynek keretében a pataki diákok a vármegyei út egy szakaszának alapozási munkálatait végezték el (ma azt mondanánk, társadalmi munkát végeztek), de a közvetlen haszon mellett a cél a morális önévelés, és az önkéntes munka révén a földműves népességgel való szolidaritás vállalása volt (115.).

A könyv nagy érdeme, hogy két olyan témát is tárgyal, amelyek a népi mozgalom történetének kutatásában periférikusak: hogyan alakult a falukutatás az első bécsi döntés révén visszatért felvidéki területen, és 1945 után. A sárospataki diákok kivették a részüket a visszatért területen a társadalmi munkából, Nagyikázmér templomának felújításával (145.). Közben a pataki falukutató diákok folytatták az anyaországi munkát, szociográfiákban mutatták be a környező településeket (pl. Nagygyérecs, Rozsnyó, Rimaszécs), hangsúlyozva a cseh uralom negatív oldalát, de a faluszeminaristák írásaiból olykor kiderült a helyiek és az anyaországiak közötti ellentét is (149.).

A harmadik fejezetet Bartha a faluszemináriumban született szociográfiák bemutatásának szenteli, természetesen a szociográfia – nem is olyan könnyű – műfaji körülhatárolásának és magyarországi előtörténetének felvázolásával együtt. Különösen érdekes a pataki diáktársadalom összetételének, a „*diáktársadalom főbb sejtjeinek*”, az egyleti és társadalmi életnek az ismeretése (214.), amelyik felhívja a figyelmet a pataki diákság rétegzettségére, a szülők társadalmi helyzete, presztízse, és ennek alapján az élvezett bánásmód miatt.

Megállapítható, hogy a Sárospataki Református Kollégium sem tudta kivonni magát az általános korszellem alól, ami a különböző státusú családokból jövő gyermekek intézményen belüli lakóhelyi elkülönülésében érhető tetten. A legjobb családokból származó diákok az Angol Internátusba jártak, a középosztályé a Humán Internátusba, a vidéki középosztályé pedig a Kisinternátusba. Ezenkívül sok diák nem az intézetben, hanem a városban, magánházaknál lakott, és hárman-négyen osztoztak egy helyiségen. Ezeket a csapatokat nevezték „gárdának”. Sokat elmond a korról, hogy azok a diákok, akik közül Újszászy Kálmán faluszemináriumának résztvevői, valamint a népi írók olvasói verbuválódtak, és akik professzorokkal együtt az emberhez közeli egyház szellemében a nép felemelésének programját vallották, maguk sem tudtak elszakadni teljesen a társadalmi előítéletektől. Az egy gárdában és internátusban lakók jobban összetartottak egymással, mint a más internátusbélivel vagy más gárdához tartozóval, emellett érzékelhető a Kollégium falain belül a zsidó vallású diákok elkülönítésére való törekvés (207.). Okkal vélhetjük azonban, hogy ez a rendszer – bár hozzájárult az együtt lakók identitásának megerősítéséhez – a társadalmi ellentéteket is újraszülte (206–211.).

A kötet legegységesebb részét a Kollégium adattárában felkutatott szociográfiák alkotják, hiszen ezekből ismerhetjük meg leginkább azt, hogyan dolgoztak a faluszeminaristák, hogyan érzékelték a falvak életét, mindennapjait, hogyan látták a szociális kérdéseket. A recens számára a legérdekesebb – témaválasztása és következtetései okán – Ruzskay Gyula diógyórvasgyári segédlelkész 1950-ben készült munkája. A szerző plasztikusan ábrázolta a parasztból munkássá válás mobilizációs útját, egyúttal rámutatva az iparosodás/iparosítás nemzetiségi keveredést előidéző jellegére. Különösen rokonszenves, hogy Bartha a Ruzskay-szöveg megállapításait a paraszti lakosság és a bányamunkásság ellentétéről ütközteti más forrásokkal, így Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság* című művének bányászokról szóló fejezetével, valamint dr. Kun Lajos Baranya megyei tisztii főorvosnak a komlói lakosságról szóló beszámolójával (246.). Ez az összehasonlítás egyrészt lehetővé teszi a kitekintést az adott földrajzi környezetből, másrészt alkalmas az adott társadalmi kérdéskör országos szintű érzékeltetésére.

Összességében Bartha Ákos könyve informatív, hihetetlenül adatgazdag, tényszerű és olvasmányos mű, amelyik a falukutatás egy regionális léptékű kezdeményezését megkerülhetlenné teszi a népi mozgalom kutatásában. A kötet szerkezete azonban nem mindig logikus, túlságosan mereven válnak szét olyan témák, amelyek szerintünk tematikusan egybetartoznak. Például a szociográfia fogalmával a harmadik fejezetben ismerkedhet meg az olvasó, holott erre a műfaj tisztázására inkább a faluszeminárium történetének ismertetése előtt, az előzmények keretében kellett volna sort keríteni. A szociográfia mint műfaj és a két világháború közötti szociográfusok tevékenysége ismertethető lett volna (rövidebb formában, a szocializmus évtizedeire való kitekintés nélkül) a „Törekvések a világháború után” alfejezetben, a népműveléssel és a cserkészettel együtt, azon az alapon, hogy mindhárom irányzat a valóságismeret szolgálatában állt. A földkérdéssel kapcsolatos két markáns álláspontot (a radikális reformok híveiért és a reformkonzervatívokéért) is célszerű lett volna összevonni a Nagyatádi nevéhez kötött földreform körüli vitáknak vagy a falvak Horthy-kori helyzetének a bemutatásával.

Néhány gondolat kifejtetlenül és néhány név magyarázat nélkül marad, valószínűleg azért, mert a szerző bizonyos ismeretek meglétét feltételezi. Például a szerző a 17. oldalon megemlíti futólag Beksics Gusztáv telepítési programját, de az olvasó nem tudja meg, hogy ez mit jelentett volna konkrét formájában, milyen területre irányult volna. Igen szűkszavú a Tanácsköztársaság földkérdéssel kapcsolatos politikájának kifejtése: nem kapunk választ arra, hogy miért csak a száz hold feletti birtokállomány került állami tulajdonba, ha, mint az előző oldalon olvashattuk, a szociáldemokraták és a kommunisták tartottak a kisparaszti tulajdontól. Ugyancsak érdekes lett volna lábjegyzetben utalni bizonyos személyekre, például két szocialista teoretikusra és politikusra, mert a törzsszövegből nem derül ki egyértelműen az olvasónak, kicsoda volt Kautsky és David, akiknek álláspontja alapján a szociáldemokraták a nagybirtok felosztását, tehát a birtokállomány szétaprózódását ellenezték (18.).

Mindez azonban nem von le semmit abból az úttörő jelentőségből, amelyet a könyv jelent a népi gondolat régiós és helyi szintű kutatásában. Reméljük, hogy ez a mű nem a lezárása, hanem a kezdete a népi gondolat helyi kapcsolatrendszerének kutatásának.

(Tiszáninneri Református Egyházkerület, Hernád Kiadó, sorozatszerkesztő: Dienes Dénes, Sárospatak 2013)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000
NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.